

11. Конституционное право зарубежных стран: учебник / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо и Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2009. – 1056 с.

12. Erecieski T., Gudowski J., Iwulski J. Komentarz do prawa o ustroju sNedyw powszechnych i ustawy o Krajowej Radzie SNedownictwa // Pod red. J.Gudowskiego. – Warszawa: Wyd-wo prawnicze Lexis Nexis, 2002. – 576 s.

13. Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. – М.: ООО "ТК Велби", 2003. – 720 с.

14. Кодекс Республики Беларусь о судоустройстве и статусе судей: 29 июня 2006 г. № 139-З: текст Кодекса по сост. На 25 февраля 2009 г. – Минск: Амалфея, 2009. – 148 с.

15. Порівняльне судове право: Навч. посіб. / За ред. І.Є. Марочкіна та Л.М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – 112 с.

УДК 340.12

О.М. Балінська

**ПРАВОВІ ОЗНАЧУВАНІ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ
ТА ОЗНАЧНИКИ (СПІВВІДНОШЕННЯ
ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК)**

Розглянуто структуру правового знаку через аналіз правового означуваного, означника та значення. Продемонстровано співвідношення та взаємозв'язок правових означуваних як важливих складових правової реальності та їх означників, у яких зосереджена знакова правова інформація.

Ключові слова: *правове означуване, означник, значення, знак, правова реальність.*

Рассмотрена структура правового знака через анализ правового означаемого, определителя и значение. Продемонстрировано соотношение и взаимосвязь правовых означаемых как важных составляющих правовой реальности и их определителя, в которых сосредоточена знаковая правовая информация.

Ключевые слова: *правовое означаемое, определитель, значение, знак, правовая реальность.*

The author considers the structure of the legal sign through analysis of legal signified, and the signifier, meaning. Demonstrated value and legal relationship which is defined as important components of the legal reality and its determinant, which focuses significant disclaimer.

Key words: *legal signified, signifier, meaning, sign, legal reality.*

Мова права, як і будь-яка професійна мова, складається з певних правових знаків. Знак як цілісна філософська категорія "об'єднує поняття зі звуковим образом, тобто означуване (концепт, ідею або

річ, означену означником) та означник (звук або письмовий символ, або слово)" [1, с. 166]. Знак (як сукупність означника та означуваного) був основою більшості постмодерністських дискусій щодо розуміння феномену мови взагалі, середовища її прояву та функціонального призначення.

Проблему означування об'єктивної реальності засобами мови досліджували здебільшого структуралісти і постструктуралісти, від Ф. де Сосюра і його послідовників – Ж. Бодріяра, Ж. Деріди, Ю. Кристевой та ін., до сучасних лінгвістів-семіологів – найбільш відомі в Україні Ю. Лотман, М. Лебедев, Ю. Степанов, В. Налімов та ін. Аналіз їхніх розвідок безпосередньо пов'язаний із розкриттям образного нами напряму дослідження, тому проведемо його у контексті викладу наших основних положень.

Мета нашої статті – на основі такого аналізу продемонструвати, яким чином взаємопов'язані правові означувані як важливі складові правової реальності, що є основними об'єктами її функціонування (об'єкти і суб'єкти правовідносин, дії, події, факти, явища і т. д.), та їх означники, в яких зосереджена знакова правова інформація.

Ф. де Сосюр, якого вважають батьком лінгвістичного структуралізму, відстоював позицію, що "мову формують суб'єкти мовної спільноти у своїх мовних актах, а самі слова складаються з означника як історично змінного фонематичного "диференціального" елемента означення та означуваного або поняття, яке визначається через стосунок цього елемента до інших означників мови (його цінність)" [1, с. 396-397]. Абстрагуючись від підходу до природи мови, яку запропонував Ф. де Сосюр, мову права можна вважати такою системою знаків, що називає та організовує правову реальність, означаючи (визначаючи) її основні цінності та пріоритети. Причому, по-перше, зв'язок між означником та означуваним є довільним через наявність у цьому ланцюговому процесі референта (інтерпретатора), який власне і означає означуване (факт, подію чи явище) певним означником (звуко-буквеним поняттям). По-друге, означник може міняти своє змістове навантаження лінійно, адаптуючись у часі до соціально-історичних реалій та відтворюючи їх, а також модифікуючись залежно від взаємодії з іншими означниками. При цьому мовець може змінити значення означника або винайти нові означники, але цей творчий процес контролюється через прийняття чи відкидання нового витвору мовною спільнотою.

Ж. Деріда, який зумів зіставити два основні опозиційні дискурси середини ХХ ст. – структуралізм та феноменологію, – "кинув виклик

усім комунікаційним моделям мови, які беруть у дужки операцію опосередковування означника і прив'язують значення до певної мети" [1, с. 123]. У своїй моделі, яку він назвав "метафізикою присутності", Деріда структурував буття за напрямками властивостей (називання чи означування - як властивість людини, значення - як властивість мови, суб'єктивність - як властивість самопрояву), доречностей (компетентності, знання правил "правильної" лінгвістичної діяльності") та чистоти (звільнення значення від будь-якої контамінації) [див.: 2]. Згідно з цією моделлю, правові означувані мають характеризуватися своїми властивостями, доречностями і аконтимінаційністю (чистотою). У цьому контексті означування - основна властивість правотворців, значення - властивість кожного терміно-поняття (виступ за П.М. Рабіновичем), письмове відтворення - властивість означника, суб'єктивність - властивість одиничного у праві, об'єктивність - властивість загального у правовій реальності, організованість - властивість правової системи і т. д. Доречність правових означуваних полягає у врахуванні їхньої контекстуальності (залежності від соціо-історичних умов), компетентності (обізнаності з правовою ситуацією та можливістю адаптації до всіх її нюансів), компетенції (повноваження епізодично представляти правову реальність), прийнятності (визнання правового спільнотою як таких, що відповідають її вимогам), необхідності (об'єктивного закономірного зв'язку між явищами сфери правовідносин) та ін. А от стосовно аконтимінаційності правових означуваних виникає сумнів: з одного боку кожне окреме означуване має залишатися "чистим", не набуваючи ознак іншого означуваного, щоб зберегти своє сутнісне значення; а з іншого - перебування у тісній взаємодії з усіма означуваними (це основа системності права) не може унеможливити процесу конвергенції, набуття подібних ознак внаслідок перебування в одному правовому просторі та пристосування до цих однакових умов.

С. Пірс зосереджував увагу на логічних зв'язках знаків і значення, а також їх разом із конкретним адресатом, наголошуючи, що семіозис (процес означування) можливий тільки тоді, коли користувачі знаків уже мають якесь попереднє знайомство з об'єктами знаків [1, с. 378]. Така трійста система семіотики - зі знаком, його об'єктом та інтерпретатором - стала класичною. І згідно з нею, на нашу думку, можна виокремити три основні складові знакового процесу правовідносин: право (як сукупність вербальних знаків, означники), що відображає об'єкти правової реальності (правові означувані) та суб'єкт правовідносин (соціальний суб'єкт, який творить ці знаки і ними ж керується).

Теорію Пірса розвинув У. Еко, застосувавши її до сфери культури (до якої належить і право). Він запропонував діалектичне співвідношення між дискурсом та реальністю через співвідношення кодів (сигніфікація, називання) та способів їх використання (передавання інформації, комунікація) [1, с. 378-379]. У нього знак стає функцією. Тому правові знаки, на наш погляд, виконують функцію означування (сигніфікації, називання) правових явищ. Це передбачає визнання знака як об'єднання означника (словесного образу) та означуваного (матеріального носія поняття). У цій схемі правові означники довільно кодуються в мові права через своєрідну соціокультурну домовленість. У. Еко також переконаний, що значення та інтерпретація зумовлені контекстом, акти творення і рецепції взаємозалежні й саме ця залежність стабілізує і зменшує небезпеку "безмежної інтертекстуальності" [3, с. 406]. Це особливо важливо для права як певної знакової енциклопедії правовідносин. Семіотичні акти (як творення, так і реалізації право-норм) відбуваються в обмеженому культурному (правовому) полі, яке не дозволяє їх учасникам виходити за його комунікативні межі. Відсутність таких меж призвела би до кризи правової комунікації як такої.

Підхід до функціональності знаків розвинули російські вчені. Зокрема, Ю. Лотман функцією вважав саме значення, а не знак. Він доводив, що значення – це функція внутрішньої структури тексту і зовнішнього кодованого відтворення, які передають інформацію адресатові, а той, зі свого боку, далі може структурувати її на власний розсуд і кодувати вже йому зрозумілими кодами [див.: 4]. Саме це відбувається з нормами права, значення яких виконує властиву їм функцію передачі правової інформації адресатові (соціальному суб'єктові), а той сприймає її, інтерпретуючи у власних діях і вчинках, що є також знаковими для інших учасників правовідносин.

Дещо ближчим до нашої проблематики є французький етнолог-структураліст К. Леві-Строс, який у сферу семіотики ввів антропологію, акцентуючи на розумових здатностях людини та їх суспільних проявах. На його думку, і означники, і означувані набувають значення у взаємозв'язку культурних кодів та суспільної практики, що зорієнтована на вирішення соціальних конфліктів. При цьому він надавав перевагу моделям, що створюються через виокремлення типових відношень у бінарних опозиціях в тій чи іншій культурній сфері [див.: 5]. Для Леві-Строса значення виникає при зміні виокремлених відношень. Тобто, на нашу думку, норми права набувають значення при трансформації певного виду правовідносин, для врегулювання яких

вони і створені; без цих відносин норми права є просто означниками імовірних означуваних (дій, подій, фактів чи явищ) і тільки з моменту їх реалізації набувають суспільного значення. До того ж усі складники системи взаємозалежні, жодний елемент не може бути змінений без сутнісної зміни всіх інших елементів (як це є у правовій системі).

Усі культурно вибудовані феномени, на думку Р. Барта, є складовими системи суспільних значень. Він називає суспільство семіологічною системою, структурованою через бінарні опозиції, які раціоналізують історію [1, с. 379]. Саме Барт проголосив семіотику різновидом лінгвістики, наголошуючи на тому, що знаки ми можемо розуміти тільки через їх мовне відтворення. Що стосується поняття "означуване", то він поділяє його на два види залежно від значущості: явне означуване (що піддається зовнішньому дослідженню) і потаємне означуване (щось зі сфери герменевтики чи психоаналітики) [3, с. 381]. Таким чином правові означувані можемо вважати здебільшого явними, а потаємні, напевне, пов'язані зі суб'єктивною стороною правовчинку (психічне ставлення соціального суб'єкта до своїх та чужих дій, вчинків або бездіяльності). У праві правові означувані екстраполуються (поширюють своє значення на інші означувані з метою узгодження всіх знаків правової реальності). Тоді правотворення можна вважати процесом переведення означуваного через посередництво означника у площину (текст) права.

Проти концепції знака як такого виступив відомий французький культуролог М. Фуко. Спираючись на ідеї дискурсу гуманітарних наук загалом, він прагне знайти "фундаментальні коди культури", які керують її мовою та практикою; дискурс тут виступає як певна "вертикальна формація", вісьове скупчення кодів [3, с. 442]. Узагальнюючи теорію Фуко, можемо зауважити, що правовий дискурс - це процес застосування мови права; цей процес має ситуативний, соціокультурний контекст і характеризується інтерактивністю; дискурс у праві здебільшого діяльнісний, поведінковий.

Узагальнюючи, означення можна вважати синонімом понять "визначення" чи "дефініція", що походить від лат. definitio та означає роз'яснення чи витлумачення сенсу терміну або поняття. З іншого боку, "означення" є тотожним до слова "означування" чи "означбння", коли йдеться про дію (вказувати на що-небудь, визначати, окреслювати, позначати) [6, с. 665].

Явище, річ, дію, подію, факт, об'єкт, суб'єкт чи абстрактне поняття - будь-який феномен чи концепт, якому дається означення,

називають *означуваним*, а символ чи групу символів (буквений аналог), що має роз'яснити його значення, називають *означуючим*. "Означуюче" не є значенням "означуваного", а, відповідно до означення, має те саме значення (зміст). Підставою відведення означення певному матеріальному чи абстрактному поняттю може бути необхідність розширення поняттєвого словника, усунення двозначності, необхідність уточнення терміну чи потреба його теоретичного роз'яснення.

У лінгвістиці розрізняють декілька типів означень (у розумінні дефініцій). Спробуємо їх застосувати до аналізу мови права. *Обумовлене означення* передбачає створення нових термінів, які вперше вводяться в обіг. При цьому саме автор (творець) терміна уповноважений надати йому певного значення й окреслити об'єкт, який він позначатиме. Такі означення ще називають *номінальними* або *вербальними*. Таким означенням свого часу було поняття, наприклад, "радіошантаж"; тепер, за аналогією, із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій можемо говорити про Інтернет-шантаж, кіберпереслідування тощо. Пропри це у контексті правотворчості важко говорити про творення абсолютно нових терміно-понять, адже мова права здебільшого формується з уже наявних і визнаних суспільством означників, які можуть набувати нових значень у новому контексті їх застосування.

У таких випадках ідеться про *лексичні означення*, які використовують у випадках, коли метою означування є усунення двозначності чи розширення словникового запасу сфери, для якої конструюється означення. При цьому термін, якому дається означення, не є цілком новим, але має певну закорінену практику вживання. Тому лексичне означення може бути істинним чи хибним залежно від того, чи воно відповідає попередньому значенню означуваного. По-іншому цей тип означень називають *"реальним"*.

Однак ні обумовлені, ні лексичні означення не придатні для уточнення багатозначного ("розмитого") терміну. Розмитим є термін, у застосуванні якого можуть виникати пограничні випадки, коли не зрозуміло, чи допустиме використання цього терміну в даному випадку, а чи ні. У *праві* особливо поширені такі *уточнюючі означення*, які вживаються не для підсилення їхньої смислової ролі, а для конкретизації змісту, вираженого іншими компонентами речення. Уточнюючими найчастіше бувають обставини місця і часу, що зв'язуються з іншими членами речення за допомогою приєднувальних слів *особливо*, *за винятком*, *крім*, *головним чином*, *у тому числі* тощо.

Теоретичні означення передбачають формулювання теоретично адекватного опису об'єкта, до якого його застосовують. Теоретичне

означення розвивається разом із нашим розумінням та збільшенням наших знань про дане означуване. Іншими словами, у процесі аналізу та зіставлення суспільством реальних обставин і правових понять останні змінюють своє соціально-семантичне наповнення. Мабуть, тому теоретичні означення ще називають "*аналітичними*". Це найбільше стосується означень, що містять оцінювальний аспект, тобто знаково відтворюють правові означувані як із позитивною, так і негативною рефлексією: наприклад, означення добра (справедливість, рівність, свобода та ін.) або зла (вбивство, вина, покарання тощо).

Переконливі означення створюються з метою впливу на ставлення аудиторії. Оскільки мова означення може бути як інформативною, так і експресивною, природнім буде припущення, що кожен із описаних раніше типів означення може бути також переконливим означенням, якщо інформація, закладена в нього, набуде волютативного характеру. Прикладом такого типу означення може бути таке: "людина - найвища цінність у праві". Мова цього означення слугує не інформативній, а експресивній функції, та має на меті викликати позитивне ставлення аудиторії до означуваного терміну.

Для застосування будь-якого значення є своя техніка введення його у контекст. У цьому розумінні лінгвісти розрізняють два типи технік, що стосуються денотативних і конотативних означень [див., наприклад, 7].

До першого (денотативного) типу зараховують:

1) *означення (означування) через перелік усіх об'єктів для розширення змісту терміну*. Ця техніка введення означень зосереджується на денотації (називанні) чи розширенні терміну. Найпростішим способом роз'яснити денотацію терміну є наведення прикладів об'єктів, що їх денотує термін. Попри значну ефективність, ця техніка має певні обмеження. Це стосується абстрактних понять, інші приклади яких навести неможливо, скажімо, таких понять, як свобода, рівність та інше; або понять, що мають однакове розширення, але наголошують на різних аспектах, наприклад, у випадку з означеннями особи як фізичної, посадової, матеріально відповідальної і т. д., що означують людину, але несуть різне змістове навантаження, різну конотацію, конотують різні властивості. У таких випадках терміни чи поняття не піддаються денотативній техніці означення.

2) *означення через перелік субкласів*. Варіантом денотативного означення є перелік субкласів, розширення яких співпадає із денотацією терміну. Наприклад, "цивільне право" (галузь) визначається як сукупність

субкласів (підгалузей) – права власності, зокрема інтелектуальної, зобов'язального права, спадкового права; "спадкове право" – через сукупність субкласів (інститутів) заповіту, дарування і т. п., і так далі.

3) *остенсивне означення*, яке по-іншому ще називають використанням жестів для безпосередньої вказівки на предмети. Таке означення по суті містить інформацію тільки щодо обсягу поняття, а тому також має свої недоліки. Одним із основних таких недоліків є надмірна розпливчастість остенсивних означень: наприклад, у понятті "суб'єкт правовідносин" неможливо встановити, чи йдеться про якусь одну особу (людину), чи юридичну особу з одним керівником або ж із колективним управлінням (рада директорів, акціонерів тощо). Проте остенсивні означення відіграють важливу роль у первісному накопиченні знань, а отже, є цінними у засвоєнні теорії права.

Загалом денотативна техніка може бути використана для обумовлених і лексичних означень, але не може бути використана для означень іншого типу.

Другий тип техніки означування – конотативні означення. Ця техніка включає: *синонімічне означення* (використовується при вказуванні на означувані об'єкти з однаковим значенням; не може бути використана для уточнюючих і теоретичних означень); *операційне означення* (використовується для досягнення певного бажаного результату за умов виконання певного набору операцій; означник в операційних означеннях стосується тільки чітко визначених та повторюваних операцій). Конотативними можуть бути означення будь-якого типу з перелічених вище – обумовлені, лексичні, уточнюючі, теоретичні, переконуючі.

Оскільки у постмодерністській системі координат людина не існує поза текстом, тому не можливо є інтерпретація тексту у класичному її розумінні (як погляд ззовні). Ми не можемо інтерпретувати право, будучи поза ним: текстова семантика права не є одночасно ні автохтонною, ні автономною щодо його споживачів, адже її створив цей споживач через привнесення у текст права культурно ангажованих (попередньо не характерних для цього тексту) змістів. Саме слово стає засобом і знаряддям для конституювання та конструювання правової реальності.

Відповідно, правову реальність можна трактувати як текст, який ми "читаємо" (через споглядання), означуємо певними символами (буквеними чи звуковими) для передавання інформації іншим і розуміємо інформацію інших (через розшифрування їхніх означників). Означуване як предмет об'єктивної реальності одиничне. Натомість

кожний суб'єкт означування може створити свій означник на відтворення його у мові (по-своєму назвати), а кожний суб'єкт сприйняття цього означника може надати йому нового значення (по-своєму зрозуміти). Тому теоретично означуване може мати декілька означників і значень. Але це доволі ускладнить процес порозуміння між суб'єктами соціонормативного простору. Щоби цього уникнути, суб'єкти "домовляються" про означування предметів (подій, фактів, явищ і т. д.) однаково зрозумілими означниками. Як зауважує М.В. Лебедев, "мовні знаки функціонують начебто за певною згодою про їх використання, що зумовлено низькою ... іконічністю знаків природної мови" [8, с. 61]. Саме тому, наприклад, юридичні терміно-поняття є найбільш зрозумілими саме для юристів як членів однієї мовленнєвої спільноти, одного функціонально-семантичного мовного поля.

При цьому процес означування дехто із науковців називає простою ідентифікацією, але з по-різному проявлюваними підставами [8, с. 141]. У такому випадку йдеться про каузальний підхід до референції, що надзвичайно поширений в аналітичній філософії мови. Тут при ідентифікації об'єкта означування референцію розглядають "як мовленнєву (текстову) характеристику предмета за деякими його ознаками, яку можна застосовувати в мові (мовленні) замість назви цього предмета" [8, с. 112]. Тобто форма подачі значення (іншими словами – означник) – це не тільки вміст значення у певному терміні, а й спосіб виокремлення певного предмета (явища, дії, події і т. д.) на основі знань про нього, достатніх для його ідентифікації.

Таким чином у постмодерністському підході до розуміння означення (через взаємозв'язок процесу означування суб'єктів та об'єктів правової реальності за допомогою певних означників) вирізняються дві концепції мови – референційна й конвенціональна. Перша з них репрезентує так званий "порожній знак" – парадигмальну презумпцію на сприйняття семіотичних середовищ (одним із яких, до речі, виступає сфера правовідносин) як самодостатньої реальності, позбавленої будь-якого впливу позасередовищних феноменів [9]. Друга констатує концепцію домовленості, що обстоює мову як конвенціональне явище; при цьому кожна окрема ситуація використання мовних знаків набуває форми домовленості про їх використання [8, с. 62]. На нашу думку, право як мовна система знаків має свої референти у правовій реальності, з якими співвідносяться ці мовні одиниці (що підтверджує його – права – референційність), і водночас є конвенціональним, оскільки складається з понять, погоджених правовою спільнотою че-

рез своєрідну "угоду" (конвенцію) на використання цих понять у певних закріплених значеннях.

Класики постмодернізму демонструють одноставну позицію щодо цього. Наприклад, Ф. Джеймісон вважає, що "значення не є однозначним відображенням означника й означуваного ... слова чи найменування і його референта чи поняття" [10]. Тобто знак вже не визнають безпосереднім "зв'язковим" між тим, що означає, і тим, що означають. Означення сприймають як певний процесуальний феномен, як рух від означника до означуваного (процес називання предметів, явищ, фактів, дій, подій і т. д. правової реальності, процес продукування їхніх знакових відповідників).

Резюмуючи у контексті нашого підходу, не можемо однозначно погодитися з постмодерністами, які намагаються позбутися ідеї онтологічного взаємозв'язку означника з означуваним, як би вона не проявлялася – чи то через референцію, чи репрезентацію, денотацію, десигнацію, сигніфікацію, номінацію, маніфестацію, конвенцію, чи інше. Адже всі ці процеси так чи інакше відтворені у формуванні значення, закріпленого в означнику, що відображає у мові права правові означувані. При цьому означник співвідноситься спершу з означуваним, що знаходиться у правовій реальності, а вже потім зі значенням, зафіксованим у свідомості (проговорюючи означник, суб'єкт уявляє його позамовний відповідник, а не його вербальне пояснення, хоча, звичайно, розуміє значення, закладене в ньому творцем).

Використана література:

1. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. – К.: Основи, 2003. – 503 с.
2. Деріда Ж. Позиції / Ж. Деріда. – К.: СП "Кобза", 1994. – 160 с.
3. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 634 с.
4. Лотман Ю. Статті по семиотике искусства / Ю. Лотман. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с.
5. Леви-Строс К. Первобытное мышление / К. Леви-Строс; пер., вступ. ст. і прим. А.Б.Островского. – М.: Республика, 1994. – 384 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ "Перун", 2004. – 1440 с.
7. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 304 с.
8. Лебедев М.В. Стабильность языкового значения / М.В. Лебедев; изд. 2-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – 168 с.

9. Пустой знак // Энциклопедия современной эзотерики : Электронный вариант. – Режим доступа : <http://filosofi-online.ru/filosofskij-slovar/524-pustoj-znak.html>

10. Джеймисон Ф. Постмодернізм і суспільство споживання / Ф. Джеймисон // Вперед. Журнал : Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://vpered.wordpress.com/2009/09/30>

УДК 340.116

О.О. Онуфрієнко

**■ ПРОЦЕСИ КОНВЕРГЕНЦІЇ ТА ДИВЕРГЕНЦІЇ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ:
ДОСВІД ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ**

У статті досліджено базові підходи до розуміння сутності категорій "правове зближення" і "правова конвергенція", обґрунтовано неможливість описання реальної взаємодії правових систем сучасності за їх допомогою, на основі отриманих даних поставлено проблему необхідності вивчення процесів одночасного віддалення (дивергенції) та зближення (конвергенції) правових систем як основних форм їх діалектичної взаємодії.

Ключові слова: *національна правова система, правова сім'я, розвиток національних правових систем, правове зближення, конвергенція та дивергенція правових систем, взаємодія правових систем.*

В статье исследованы базовые подходы к пониманию сущности категорий "правовое сближение" и "правовая конвергенция", обоснована невозможность описания реального взаимодействия правовых систем современности с их помощью, на основе полученных данных поставлена проблема необходимости изучения процессов одновременного отдалення (дивергенции) и сближения (конвергенции) правовых систем как основных форм их диалектического взаимодействия.

Ключевые слова: *национальная правовая система, правовая семья, развитие национальных правовых систем, правовое сближение, конвергенция и дивергенция правовых систем, взаимодействие правовых систем.*

In the article a systemic analysis of base approaches to understanding of categories "legal rapprochement" and "legal convergence" has been carried out, impossibility of description of the real co-operation of the legal systems only by these categories has been grounded. Based on the obtained data the problem of necessity of study of simultaneous divergence and convergence of the legal systems as basic forms of their dialectical co-operation has been formulated.

Key words: *national legal system, legal family, development of national legal systems, legal rapprochement, convergence and divergence of the legal systems, co-operation of the legal systems.*